

нові яких лежить родинний зв'язок між членами сім'ї та низка обставин, які впливають на їх виникнення, існування та припинення. Поняття «аліменти» та «утримання» мають однакове смислове навантаження, що підтверджується нормами сімейного законодавства, та можуть бути визначені як певні кошти, що надаються аліментнозобов'язаною особою управомоченій особі з метою реалізації аліментного зобов'язання.

1. *Юридична енциклопедія*: Т. 1 / Під ред. Шемшученко Ю.С., Бурчак Ф.Н., Зяблюк М.П. та ін. – К.: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998. – 96 с. 2. *Рясенцев В.А.* Семейное право. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 111-112. 3. *Ворожейкин Е.М.* Семейные правоотношения в СССР: Научное издание. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 217. 4. *Масевич М.Г.* Основания возникновения алиментных обязательств // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. – М.: Юрид. лит., 1968. – 88 с. 5. *Иоффе О.С.* Советское гражданское право. – Т. 3. – Л.: Изд-во. Ленинград. ун-та, 1965. – С. 262. 6. *Ромовська З.В.* Аліментні зобов'язання: Конспект лекцій. – Львів: Львів. ун-т, 1973. – С. 7. 7. *Журавська В.* Аліментні зобов'язання // Юридичний радник. – 2005. – № 3. – С. 4. 8. *Пчелінцева Л.М.* Сімейне право Росії: Підручник для вузів. – М., 2003. – С.166. 9. *Пергамент А.И.* Краткий популярный словарь-справочник о браке и семье. – М.: Знание, 1982. – С. 8. 10. *Ромовська З.В.* Права та обов'язки батьків і дітей. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 74. 11. *Антокольская М.В.* Алиментные обязательства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 1988. – С. 7. 12. *Поссе Е.А., Фаддеева Т.А.* Проблемы семейного права: Учеб. пособие. – Л., 1976. – С. 83. 13. *Масевич М.Г.* Основания возникновения алиментных обязательств // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. – М.: Юрид. лит., 1968. – 88 с. 14. *Ершова Н.М.* Правовые вопросы воспитания детей в семье: Научное издание. – М.: Наука, 1971. – 101с. 15. *Юркевич Н.Г.* Семья в современном обществе. – Минск: Беларусь, 1964. – С. 81. 16. *Рабец А.М.* Методологические и теоретические проблемы правового регулирования отношений по взаимному алиментированию: Дис. ... д-ра юрид. наук в форме научного доклада. – Томск, 1992. – С. 20. 17. *Беспалов Ю.Ф.* Семейные права ребенка и их защита. – Владимир, 2001. – С. 65; *Теоретические и практические проблемы реализации семейных прав ребенка в Российской Федерации*: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 31. 18. *Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного.* – К.: Істина, 2003. – С. 134. 19. *Фурса С.Я., Драгневич Л.Ю., Фурса Є.І.* Настільна книга нотаріуса: Сімейні відносини в нотаріальному процесі. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 64. 20. *Ромовська З.В.* Аліментні зобов'язання: Конспект лекцій. – Львів: Вид-во Львів. унів-ту, 1973. – С. 5.

УДК 347.721.1

Є. М. ДАНИЛЕНКО

ВИКУП АКЦІЙ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджено правове регулювання викупу акцій акціонерним товариством у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX століття, ставлення до нього з боку провідних юристів того часу та вплив їх ідей на нинішній стан правового регулюван-

© ДАНИЛЕНКО Євгеній Михайлович – здобувач НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ня викупу акцій в Україні. Доведено, що багато ідей, висловлених вченими того часу, вже реалізовано в Україні, інші – чекають своєї реалізації.

Ключові слова: викуп акцій акціонерним товариством; амортизація акцій; історико-правовий аналіз.

Даниленко Е. М. Выкуп акций акционерным обществом в Российской империи: историко-правовой анализ

Исследовано правовое регулирование выкупа акций акционерным обществом в Российской империи в конце XIX – начале XX века, отношение к нему со стороны ведущих юристов того времени и влияние их идей на состояние правового регулирования выкупа акций в Украине. Доказано, что многие идеи, высказанные учеными того времени, уже реализованы в Украине, другие – ждут своей реализации.

Ключевые слова: выкуп акций акционерным обществом; амортизация акций; историко-правовой анализ.

Danylenko Y. M. Stocks redemption by joint-stock company in Russian empire: history-juridical analysis

The law regulation of stocks redemption by joint-stock company in Russian empire in the end of XIX – in the beginning of XX century, attitude to it from the side of the best lawyers of that time, and influence of their ideas on the condition of law regulation of stocks redemption by joint-stock company in Ukraine, are discovered. It was proved that many ideas, expressed by the scientists of that time had already implemented in Ukraine, others – are waiting for implementation.

Key words: stocks redemption by joint-stock company; stocks amortization; history-juridical analysis.

Уявлення про будь-який правовий інститут не є повним без з'ясування історії його виникнення та історії правового врегулювання. Історико-правовий аналіз дає можливість з'ясувати сутність і значимість цього правового інституту, причини запровадження його правового регулювання і дати основу для його подальшого вдосконалення.

Історія викупу акцій, у тому числі в Російській імперії, до складу якої свого часу входила більша частина території України, сучасними вченими майже не досліджувалась. Хрестоматійно висвітлюючи історію акціонерних товариств, сучасні російські та українські вчені, такі як О.М. Вінник, В.В. Долинська, Я.М. Грітанс, В.А. Гурєєв, Т.В. Кашаніна, Ю.В. Хорт та ін., викупу акцій не приділяли уваги. Інформацію щодо викупу акціонерним товариством своїх акцій у Російській імперії можна знайти лише в працях дореволюційних учених (зокрема І.Т. Тарасова, Л.А. Петражицького, П. Писемського, А.О. Квачевського та ін.) та деяких сучасних дослідників діяльності акціонерних товариств щодо періоду (наприклад А.А. Єременко).

Основним нормативним документом Російської імперії, що регулював діяльність акціонерних товариств починаючи з 1836 р., було Положення про акціонерні компанії, норми якого згодом увійшли до складу Зводу Законів Російської імперії (том X «Звод законів цивільних», статті 2139–2198)¹. Однак ні ці, ні інші нормативні акти не регулювали питання придбання акцій акціонерним товариством. Ідея закріплення на законодавчому рівні норм, які регулювали б викуп акцій, так і залишилась у проектах.

Проте обмежувати пошуки джерел викупу акцій у Російській імперії одними лише законодавчими актами було б неправильно. Як зазначав тогочасний дослідник Л.А. Петражицький, «насправді, теперішні положення акціонерних то-

вариств засноване зовсім не на цих статтях, а на адміністративній нормативці, що створюється для кожного виниклого товариства і далеко відступає від загального закону. Ця адміністративна по суті своїй нормативка втілюється у форму сепаратних законів, якими з формальної точки зору є статuti, які уже існували і тільки-но виникли².

Це твердження підтверджує і ст. 2153 Зводу Законів Російської імперії, відповідно до якої акціонерне товариство могло створюватись лише після того, як його статут буде затверджено урядом. Вносити зміни до цього статуту без нового урядового дозволу заборонялось. Виняток з цього правила стосувався лише тих статей, що регулювали діловодство, та інших статей, які йому було дозволено змінювати затвердженням статутом³. Така своєрідна незалежність статутів акціонерних товариств від положень загальнодержавних законів давала можливість акціонерним товариствам самостійно регулювати ряд важливих питань, у тому числі пов'язаних з викупом акцій.

Саме в статутах акціонерних компаній Російської імперії можна знайти перші спроби правового врегулювання питань викупу акцій. Так, у статуті найстарішої (створеної в 1875 р.) акціонерної компанії в області Війська Донського – «Азовській вугільній компанії», було вказано, що жодна частина активу компанії не може бути використана для купівлі чи викупу акцій директорів або членів правління, виключаючи лише випадки погашення капіталу⁴. Заборону на придбання акціонерним товариством власних акцій можна також знайти в пар. 15 статуту Санкт-Петербурзького облікового і позичкового банку, пар. 29 Волзько-Камчатського банку, пар. 21 Одеського банку, пар. 20 Нижньгородського купецького банку, пар. 20 Комерційного позичкового банку Москви, пар. 22 Ревельського банку, пар. 26 Варшавського банку, пар. 22 Тифліського комерційного банку, документи яких у 1876 р. вивчав П. Писемський⁵.

І хоча в зазначених статутах йшлося про заборону викупу акцій, сама собою наявність таких заборон вказувала на те, що випадки придбання акціонерним товариством власних акцій траплялись або принаймні можливість такого придбання передбачалась акціонерами та їх юристами. Заборона такого придбання ґрунтувалась на доктринальній неможливості повернення акціонерам їх вкладів, здійснених під час формування акціонерного товариства, що, за задумом, мало забезпечити стабільність майна акціонерного товариства і захистити інтереси його кредиторів.

Підтвердження тому – думки таких провідних юристів того часу, як А.О. Квачевський та П. Писемський. На думку першого, «вкладник не може отримати назад свій вклад до припинення товариства і розрахунку за всіма його зобов'язаннями. В цьому полягає сила зобов'язань за вкладами»⁶. А на думку другого, акціонерна компанія не може придбавати свої власні акції, «оскільки таке придбання по сутності своїй є поверненням акціонерам їх вкладів»⁷. При цьому під придбанням акцій П. Писемський розумів як купівлю акцій за власні кошти акціонерного товариства, так і передачу акціонерному товариству його власних акцій у заставу, передачу акцій в обмін на облігації цього товариства або як плату за виконання зобов'язань перед ним.

Проти викупу акціонерним товариством власних акцій виступав і Н. Вреден. Він вважав, що придбання акцій самою компанією має бути заборонено, «адже за викупленими акціями компанія може нараховувати процент і дивіденд, які, по суті, надходять у чистий прибуток, і, відповідно, співрозмірно збільшують

дивіденд решти власників акцій. Для останніх подібне придбання за загальні кошти вигідне, оскільки основний капітал залишається незайманим, а більш значний дивіденд піднімає біржовий курс усіх акцій, що перебувають в обігу. Цей більш значний дивіденд створюється штучно і не є результатом нових успіхів самого підприємства, а тому публіка вводиться в оману; останнім і користуються компанії для продажу з вигодою акцій, що тимчасово зберігалися у касі підприємства»⁸.

Крім того, він зазначає: «Виходить, що основний капітал компанії зберігає свою початкову величину, хоча б у компанії до цього строку не залишилось жодного акціонера чи один який-небудь могікан. Очевидно, що йдеться про вихід акціонерів з підприємства, тобто речі абсолютно нечуваній. Справді: що станеться з компанією, якщо за останній рік існування погашені вже всі акціонери, так що залишаються одні лише члени правління та наглядового комітету. З кого будуть утворені загальні збори для обрання ревізійної комісії за цей останній рік? Ким буде затверджений баланс за останній рік?»⁹.

Зазначені побоювання, викладені ще в XIX ст., актуальні й сьогодні. Хоча можливість викупу акцій вже не піддається сумніву і не розглядається як повернення вкладів акціонерам, однак щодо нього встановлено низку обмежень, покликаних нейтралізувати можливі негативні наслідки викупу акцій, про які йшлося вище. Зокрема, заборонено враховувати викуплені акції у разі розподілу прибутку, голосування та визначення кворуму загальних зборів (ч. 3 ст. 66 Закону України «Про акціонерні товариства»), встановлено вимоги щодо розкриття інформації про викуп акцій, заборонено придбавати акції більше певної кількості акцій (наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 67 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство не має права приймати рішення, що передбачає викуп акцій товариства без їх анулювання, якщо після викупу частка акцій товариства, що перебувають в обігу, стане меншою ніж 80 відсотків статутного капіталу).

Із зазначених обмежень сумніву піддається лише максимальна кількість акцій, які акціонерне товариство може купувати. Зокрема, на думку Ю.В. Хорт, обмеження щодо кількості акцій, які можуть бути придбані акціонерним товариством, повинні бути розширені з 20 до 40 %, а по мірі розвитку фінансового ринку вони мають бути поступово скасовані¹⁰. Необхідність скасування цих обмежень пояснюється тим, що за умови розвитку фондового ринку вказані обмеження є економічно не вигідними, оскільки перешкоджають самоінвестуванню товариства і, як приклад, вказують на відсутність таких обмежень у країнах англо-американської системи.

Вважаємо, що відміна такого обмеження є передчасною з огляду на ризики, які несе викуп акцій у таких розмірах, а також невизначеністю наслідків прийняття акціонерним товариством рішення про викуп усіх акцій, про які свого часу зазначав Н. Вреден. До того ж нинішня максимальна кількість акцій, що може бути викуплена акціонерним товариством, є й так вдвічі більшою, ніж це передбачено законодавством провідних європейських країн континентального права (Франції, Німеччини, Росії) та Другою Директивою ЄС.

Варто також зазначити, що були в Російській імперії і вчені, які прихильно ставились до викупу акцій. На противагу П. Писемському, Н. Вредену та А.О. Квачевському, І.Т. Тарасов виступав за необхідність дозволити здійснювати придбання (скупання) акцій як виключну міру, направлену на збереження акціонерного товариства від краху. Під скупанням акцій він розумів «придбання

акціонерною компанією своїх власних акцій на біржі чи деінде; як таємне, виключно для спекуляції, азіотажу шляхом перепродажу акцій з більшою чи меншою вигодою, так і публічне придбання акцій, яке здійснюється не для спекуляції чи обходу заборони на зменшення статутного капіталу, а з метою виправлення стану справ компанії, що похитнулись якимось випадковими, тимчасовими чи непередбачуваними обставинами»¹¹.

Водночас І.Т. Тарасов підтримував заборону скупки акцій, здійснюваної з метою спекуляцій. Натомість скупку акцій задля запобігання падінню курсу акцій акціонерної компанії, на його думку, варто було не лише не забороняти, а й усіляко їй сприяти. Адже за рахунок скупання акцій є можливість збільшення попиту підняти довіру до акціонерного товариства, а згодом, за рахунок перепродажу акцій при більш сприятливих умовах, відшкодувати повністю або частково збитки, завдані панікою¹².

Задля того, щоб акціонерне товариство мало можливість здійснювати лише публічне скупання акцій, І.Т. Тарасов запропонував такі обмеження:

1) таке право компанії має передбачати статут, оскільки скупання акцій рівно-сильне зменшенню статутного капіталу і особам, які підписались на акції, має бути відомо, з яким капіталом акціонерна компанія здійснюватиме свої операції;

2) скупання акцій має проводитись лише на підставі рішення загальних зборів, проведених за участі тієї кількості акціонерів, яка необхідна для зменшення статутного капіталу;

3) на балансі акціонерного товариства має бути відкрита особлива графа «власні акції», щоб хід операції щодо скупання акцій був відомий не лише акціонерам, але й третім особам;

4) скуплені акції мають зберігатись у касі компанії до їх знищення (*анульованя*. – *Е. Д.*) чи відчуження, щоб ніхто не міг скористатись правом голосування ними;

5) до операції скупання акцій повинні бути застосовані засади публічності та відповідальності¹³.

Підтримував І.Т. Тарасов і введення обов'язкового викупу акцій.

Багато з цих ідей врешті-решт були реалізовані, і на сьогодні відображені, в тому числі й у Законі України «Про акціонерні товариства»¹⁴. А саме, можливість проведення викупу акцій лише за рішенням загальних зборів, ненадання викупленими акціями права голосу, облік викуплених акцій на окремому рахунку, застосування засад публічності та відповідальності до викупу акцій.

Цікавим для України може бути також досвід використання в Російській імперії суміжного з викупом акцій інституту – погашення акцій шляхом амортизації. Власне, як можна зрозуміти з праці І.Т. Тарасова, погашення акцій було способом припинення існування акціонерного товариства, при якому «підприємство залишалось зі своїми духовними та матеріальними елементами, але відсторонювався особистий елемент і капітал підприємства робився абсолютно безособистим, належачи виключно підприємству, а не особам»¹⁵. Під амортизацією, як впливає з праці Л.А. Петражицького, «розуміється поступове погашення акцій шляхом їх оплати»¹⁶. Вона мала бути передбачена статутом. Якщо амортизація передбачалась статутом, однак спосіб її реалізації передбачений ним не був, він міг визначатись рішенням загальних зборів. Зазвичай амортизація відбувалась шляхом щорічного тиражу, тобто вилучення за жеребом тієї кількості акцій, що відповідала оголошеній ціні суми, призначеної для погашення акцій.

Амортизація найчастіше застосовувалась у товариствах, що створювались на строк дії концесії, наданої державою чи містом. Після закінчення концесії товариство мало перейти у власність держави чи міста, а акціонери позбавлялись своїх прав на дивіденди і частину статутного капіталу. За рахунок періодичного погашення акцій до кінця концесії акціонерам мали повертатися зроблені ними внески на утворення статутного капіталу товариства.

Амортизація акцій мала чимало різновидів. Більшість із них передбачала перехід акціонерного товариства у власність держави чи міста, але були й такі, результатом яких було придбання акцій самим акціонерним товариством. Зокрема, І.Т. Тарасов, посилаючись на працю німецького вченого Молле, наводить приклад акціонерної компанії «Alexandra Stiftung», у статуті якої зазначалось, що вона щорічно відраховує четверту частину чистого прибутку на погашення акцій за їх номінальною ціною шляхом тиражу. Після погашення всіх акцій майно компанії ставало власністю самої компанії¹⁷. У такому разі фактичним покупцем акцій є сама акціонерна компанія, яка таким чином звільнялась від «вхідного в неї особистого елементу, не змінюючи ні підприємства свого, ні капіталу»¹⁸.

Також цікавим є досвід компанії «Paukshu. Freund, Macshienbau gesellschaft zu Landsberga W.», яка викупила дві серії акцій під літерами А і Б. Акції під літерою А були звичайними, непогашуваними акціями, а акції під літерою Б мали погашатись за рахунок тиражу¹⁹. Наведений приклад є досить подібним до сучасного випуску акціонерними товариствами так званих «викупних акцій» («акцій викупного фонду») – привілейованих акцій, які викуповуються самим акціонерним товариством за рахунок коштів, передбачених для погашення частини або всієї суми акцій, випущених в обіг, шляхом викупу за заздалегідь визначеною ціною протягом певного періоду²⁰.

У подальшому поняття амортизації акцій ще зустрічалось у законодавстві союзних республік СРСР, і на сьогодні існує, наприклад, у Франції, але в Україні можливість амортизації акцій не передбачено. На нашу думку, в Законі України «Про акціонерні товариства» варто було б передбачити можливість випуску викупних акцій, умовами емісії яких були б передбачені особливі умови для їх придбання, в тому числі шляхом поступового придбання за рахунок отриманого прибутку (амортизації). Випуск таких акцій міг би стати додатковим джерелом інвестування акціонерних товариств, насамперед тих, що створюються на певний час для реалізації якогось конкретного проєкту.

Отже, законодавство Російської імперії не регулювало питання викупу акцій акціонерним товариством, але таке регулювання містилось у статутах окремих акціонерних товариств, які, як правило, забороняли здійснення викупу. Проти викупу акцій були налаштовані й провідні юристи того часу, хоча деякі з них, зокрема І.Т. Тарасов, були проти лише спекулятивного викупу акцій і водночас підтримували ідею викупу акцій як таку, пропонуючи способи його належного правового регулювання. Деякі з цих думок згодом були втілені в законодавство, в тому числі відображені в законодавстві України, інші – ще чекають реалізації.

1. *Свод законов Российской империи.* – СПб., В. и., 1903. – Т. X: *Сводь Законовъ Гражданскихъ*, 1903. – С. 153-161. 2. *Петражицкий Л.А.* Акционерная компания. Акционер. Злоупотребления и роль акционерных компаний. В народном хозяйстве. По поводу предстоящей реформы акционерного права: Эконом. исслед. П. А. Петражицкого. – Репр. изд. – Б. В. Д. – С. 3. 3. *Свод законов Российской империи.* – С. 155. 4. *Еремен-*

ко А.А. Акционерное дело на Дону, 1860-е – 1914 гг.: Дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. – Ростов н/Д, 2003. – С. 82. **5.** Писемский П. Акционерные компании с точки зрения гражданского права. – М., 1876. – С. 63. **6.** Квачевский А. О товариществах вообще и акционерных обществах в частности по началам права, русским законам и судебной практике. – СПб., 1880. – Ч. 1. – С. 150. **7.** Писемский П. Цит. работа. – С. 63. **8.** Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – М.: Статус, 2000. – С. 599. **9.** Тарасов И. Учение об акционерных компаниях. – Издание 2-е, измененное и дополненное «Положением об акционерных обществах». – Ярославль, 1880. – С. 96. **10.** Хорт Ю.В. Статутный капитал акционерного товарищества: захист інтересів учасників акціонерних правовідносин: Монографія. – Х.: Вид-во «ФІНН», 2010. – С. 159. **11.** Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – С. 594. **12.** Там само. **13.** Там само. **14.** Закон України «Про акціонерні товариства». Редакція станом на 07.07.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ЛПА: ЗАКОН. **15.** Тарасов И. Учение об акционерных компаниях. – С. 262-263. **16.** Петражицкий Л.А. Цит. работа. – С. 34. **17.** Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – С. 600. **18.** Там само. **19.** Тарасов И. Учение об акционерных компаниях. – С. 271. **20.** Акція. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Акція>.

УДК 347

А. П. ГОЛОВАЩУК

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОНОРСТВА РЕПРОДУКТИВНИХ КЛІТИН

Розглянуто проблеми, пов'язані з цивільними правовідносинами, які виникають між учасниками донорства репродуктивних клітин. Досліджено правовий статус донора гамет, визначено його права та обов'язки, а також склад досліджуваних правовідносин.

Ключові слова: правовідносини, репродуктивні клітини, донор гамет.

Головащук А. П. Гражданско-правовые аспекты донорства репродуктивных клеток

Рассмотрены проблемы, связанные с гражданскими правоотношениями, которые возникают между участниками донорства репродуктивных клеток. Исследован правовой статус донора гамет, определены его права и обязанности, а также состав исследуемых правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения, репродуктивные клетки, донор гамет.

Golovashchuk Anna. Civil Aspects donation of reproductive cells

In the article author considers the problems associated with civil relations arising between the parties in the donation of reproductive cells. Investigated legal status of donor gametes, defined his rights and responsibilities. Also determined the composition of the studied legal relations.

Key words: legal relations, reproductive cell, donor gametes.

Активний розвиток науки і техніки привів до появи нових суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Одним з яскравих прикладів є пра-

© ГОЛОВАЩУК Анна Петрівна – аспірантка Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України